

A „szombat” időszerű üzenete

Gaál Botond

teológus, ny. egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
Debrecen

A zsidóság és a keresztyénség szombatja

A *szombatot* mint olyat, többnyire a zsidóság ünnepének tekintik, ami igaz is, de az is valóságos tény, hogy – bár más értelmezéssel –, de a *szombat* fogalma és gyakorlata elsősorban a keresztyénség révén ivódott bele az európai kultúránkba. Nem a keresztyénség találta ki a hét napos hetet, hanem azt a zsidó vallásból hozta magával örökségként. A zsidóság vallási életében jelentős szerepet játszott a teremtéstörténet, amely szerint Isten a mindenséget hat nap alatt teremtette és a hetedik napon megpihent. Ez a hetedik nap lett az „Úr napja”, a *szombat*, mert „megáldotta és megszentelte” azt (1Móz 2,3). A héberben ez a hetedik nap a *sabbát* volt, amely *szünetet, megszűnést, megpihenést* jelent.¹ Mózes tízparancsolatos törvényének negyedik rendelkezéséből tudjuk, milyen fontos szerepet töltött be a *szombat* a zsidó vallásos életben. Ez szabta meg az élet ritmusát. A keresztyénség ezt a ritmust vette át és vitte tovább, de az „Úr napjává” Krisztus feltámadásának ünnepét tette, a hét első napját. Ez lett a *vasárnap*. Egy olyan nap, amelyen meg kell pihennie az embernek minden tevékenységétől, hogy az élete rendben folyjék. Ami a zsidóknak a *szombat* volt, az a keresztyéneknek a *vasárnap* lett. Másképpen kifejezve, a keresztyénség *szombatja* a *vasárnap*.

Ez egy kedves, mesés, vallásosan szép történetnek tűnhet, ám világtörténeti jelentősége van, és mondanivalójának mélységét illetően még ma is mellőzhetetlen tanulságokat rejt. A keresztyénség ma is komolyan veszi a *szombat* eredeti jelentését. A Tízparancsolat lényeges részéről van szó! Nézzük meg közelebbről, hogyan szól a *Negyedik parancsolat*. A 2Móz 20,8-11

¹ A héber *sabbát* szó a zsidó vallási életben a hét hetedik napját jelentette, a *megpihenést, a munkától való távolmaradást*. A nyelvészek szerint a magyar nyelvbe a korai újjörög *szambato* szóból jött át, és lett a neve *szombat*, de ez már a hét hatodik napja lett. A hetedik nap, azaz a megpihenés napja, az Úr napja a keresztyén kultúrában a *vasárnap* lett, mert a *szombat* után ez következett, és ez már a hét első napjának számított, azaz Krisztus feltámadása ünnepének. A hét napjainak nyelvi kialakulása és értelmezése az európai népek körében a magyartól eltérően ment végbe, de az eredeti *sabbát* szinte valamennyi nyelvben a hatodik nap lett, mint pl. a németben a Samstag.

versekben ez áll: „Emlékezz meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt! Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az Úrnak nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon se te, se fiad, se leányod, se szolgálád, se szolgálóleányod, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Mert hat nap alatt alkotta meg az Úr az eget, a földet, a tengert és mindent, ami azokban van, a hetedik napon pedig megpihent. Azért megáldotta az Úr a nyugalom napját, és megszentelte azt.”

A bibliai leírások alapján röviden és összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy Mózes Izrael népéből a törvényadással teremtett nemzetet. Így vált a nép egységes közösséggé. Ezeknek a törvényeknek a magva, lényege a Tízparancsolat. Ebből idéztünk. Mózes a Tízparancsolattal kezdte, aztán a gyakorlati élet során ez bővült sok-sok részlettel a dolgok természete szerint. Majd lett belőle öt nagy „könyv”, amelyeket együtt Tórának szoktunk hívni. A Biblia ezzel a mózesi öt könyvvel kezdődik. A törvény és a belőle kifejlődött szabályrendszer egységes néppé formálta a zsidóságot. Ezt a Mózes által véghez vitt törvényadást a zsidó nép később is olyan alapnak tekintette, amelyre építhetett mind vallási, mind pedig társadalmi szempontból.² Ez a sokrétű és ezerágú szabályrendszer képezte a fejlődésük alapját. Láttuk, miképpen virágzott föl Izrael a rendezett állami élete következtében. Jelentős királysággá fejlődött. A vallásos zsidó ember ebből a törvényrendszerből élt és ebből él ma is, ugyanakkor a keresztyénség is örzi ennek a mélységes szellemi erőnek az alapvető és ma is alkalmazható tanításait. Mi most ebből az összetett társadalmi és erkölcsi törvényrendszerből kiragadunk egyetlen részletet és föltárjuk mindmáig érezhető hatását, s ennek levonjuk a tanulságait.

Az emberi életnek van szabályos ritmusa

Nyilvánvalóan látható az imént idézett *Negyedik parancsolatból*, hogy Mózes is a hatnapos teremtéstörténetre hivatkozik, és ennek kapcsán említi a nyugalom napját. Így együtt a hét nap jelenti az élet ritmusát. Ez biztosítja mind a társadalmi működés, mind a személyes munkálkodás és közélet helyes mederben folyását. Az emberi életnek tehát van időbeli szabálya is. Mindennek megvan a maga rendelt vagy megszabott ideje – figyelmeztet a Prédikátor könyve (Préd 3,1–8). Másképpen és általánosabban ezt úgy fejezhetjük ki, hogy mindennek megvan a rendje. Amint látjuk Mózes törvényéből, a teremtő Isten megpihenésének is az az értelme, hogy az ember az Isten által megszabott rend szerint éljen. Ezért rendeli számára a hetedik napot pihenőnapul, amikor sem ő,

² A mózesi törvények szövege, pontosabban a Mózesnek tulajdonított törvényrendszer szövege elég pontosan fennmaradt, és úgy az időszámításunk kezdete táján öt tematikus részre osztották. Ez található a mai Biblia első öt könyveként és szorosabb értelemben ezt nevezik/nevezzük Tórának. A *tóra* szó héberül tanítást, intést, szabályt, törvényt jelent.

sem a házanépe ne dolgozzék, hanem az élet megszabott rendje szerint pihenjen meg. Miért éppen a hetedik napon? Mert valószínűleg ez volt egy olyan közösségi tapasztalat, amely ténylegesen szolgálta az ember javát. Ez lett a rend! Ez volt az optimális időszak a munkálkodásra és a megpihenésre.³ A szombat tehát az emberért van. Miért? Hogy jó dolga legyen ebben a teremtett mindenségben, azaz ez a világ legyen otthona az embernek. A *szombat* gyakorlata már megvolt valamilyen formában Mózes előtt is, tehát az egyiptomi szolgaság idején, de igazából most vált olyan jelentőségűvé, amely az Isten és ember közötti szövetség megújítását és rendbehozatalát jelentette. Az, hogy Isten ezen a napon nyugodott meg, azt jelenti, hogy a szombatot elkülönítette a többi naptól. Egészen pontosan úgy rendelkezett, hogy ezen a napon az ő választott népe nyugodjék meg. Őbenne, azaz megszentelje az ember is ezt a napot, mert ezt a rendet Istentől kapták. A zsidó ember számára az volt a jó és helyes, amit az Úrtól kapott. És fordítva is, amit az Úrtól kapott, az volt jó és helyes. A keresztyének még ennél is tovább mentek. A Zsidókhöz írt levél 4. részének 8–10. versei szerint ez a *szombat* igazából már utal arra a végkifejletre is, amely szerint Isten választott népének egy örök szombatban lesz része, a tökéletes nyugalomban, amely Krisztus által következik majd el. Ezt a gondolatot itt nem folytatjuk, mert egyre szélesedő teológiai fejtegetésekhez vezetne. Visszatérünk a bibliai idők világába, mert a *szombattal* kapcsolatban még tisztáznunk kell néhány fontos dolgot.

Hogy „művelje és őrizze azt”

Az ember a teremtett világhoz tartozik. Maga is teremtmény, és ugyanakkor Isten által felruházott sáfára ennek a mindenségnek. Kap egy küldetést, hogy teremtsen kultúrát, ismerje meg a természet világát, művelje a tudományt. Ezt úgy fejezte ki a bibliai író a maga nyelvén, hogy „uralkodjon” a világon. Ez volt az ember mandátuma. Az „uralkodás” nem túl rokonszenves kifejezés, de ott van a Bibliában, és azt jelzi, hogy egyedül az ember ruháztatott föl olyan értelemmel, amely a kultúrateremtésre őt alkalmassá teszi. Elsősorban az embernek szánt

³ A hét napot csak találgatják. Egyesek szerint az égbolton tapasztalt hét mozgó égitestre utalhat, a Nap és a Hold, valamint az akkor ismert 5 bolygó miatt. Ez nem igen tűnik meggyőzőnek. Azt is tudjuk, hogy a babiloniaknál volt 5 napos „hét”, és ezt a *sabattu* szóval jelölték, de ennek nincs köze a héber *seba* = 7 számnévhez. Ez náluk a Hold járásával van kapcsolatban, mert megfigyelték, hogy minden 7., 14., 21. és 28. nap kötődik a Holdhoz, s ilyenkor kellett a haragvó isteneket kiengesztelni. Az egyiptomiaknál a 10. nap tűnik valamilyen pihenőnapnak. A zsidók ezekhez képest egészen másként fogták föl a hetedik nap értelmét. Ez az emberért volt! – Később, még a 20. században is voltak próbálkozások a hét nap cseréjére, pl. a pihenőnapot a 10. napra tették, de ez a munka-periódus nem vált be, az ember képessége nem volt hozzá elegendő.

képességet mint ajándékot jelenti a világban rejlő végtelen ismeretek feltárására. Ez onnan látszik, hogy az ember azt a másik parancsot is kapja, amikor Isten megteremti az édenkerti környezetét, „*hogyművelje és őrizze azt*” (1Móz 2,15).

A keresztyén felfogás szerint az ember csodálatos képességekkel felruházott lény, akit Isten ajándékoz meg ezekkel a rendkívüli tulajdonságokkal. Az ember képességet kap a tudományra, a művészetre, egyáltalán a gondolkodásra, a közösségi életre, az egymás iránti szeretet gyakorlására. Ha csak a tudományok művelésének képességére gondolunk, mert most csak ezt emeljük ki, akkor azt kell látnunk, hogy az ember fölött mindig ott lebeg az a józanságra intő figyelmeztetés, hogy „az Úr a föld”! A 24. zsoltár 1. versében így olvassuk pontosan: „*Az Úr a föld és ami betölti, a földkerekség és a rajta lakók.*” A szombatnak ez is egyik lényege, tartalmi vonatkozása. Az ember csak sáfár, aki műveli és őrzi azt. Tehát addig számít isteni küldetésnek a „művelje és őrizze” parancs, amíg nem megy túl a neki rendelt határon. Más szavakkal kifejezve, amíg a természet az ember élhető otthona marad. Amíg őrzi! Ez azt jelzi, hogy bár az ember olyan képességeket kapott, amelyek által feltárhatja az ismeretek végtelen sorát, de amikor már olyan területre téved, vagy olyan dolgokat feszeget, amelyek a jó rendet veszélyeztetik, az integritást megbontják, akkor már e határnál meg kell állnia. Ezt az embernek is föl kell ismernie, mert ezt az ítélőképességet is magában hordozza. Gondoljunk itt az egész földet elpusztítani képes atombombákra, az energiaforrások mérhetetlen és gátlástalan kihasználására, a felelőtlen környezetszennyezésre, az indokolatlan abortuszokra, a természetes genetikai szabályok kikerülésére, a termőföldek erejének kemizálással történő és szünet nélküli használatban tartására, a véges mennyiségű elemek mihamarabbi kitermelésére. Ezek már meghaladják az embernek adott mandátum-szabadságot.

Nem szabad tehát túlmenni a határon, mert „az Úr a föld”, hangsúlyozták a zsidók, de ezt átvette a keresztyénség is. A „vigyázzon rá és őrizze” intelem azt jelenti, hogy a természet maradjon az ember élhető otthona. Azt látjuk az Ószövetségben, hogy a *szombattal* kapcsolatos nyugalmat hallatlan széles körben kiterjesztették, még a szántóföldekre is, mert úgy tartották, hogy annak is pihenésre van szüksége, és mivel az „Úr a föld”, ő megadja bőven a hat termő év alatt, amit a hetedik évben elveszítenek. Nem szabad tehát még a földet sem fölöttébb kizsákmányolni, mert Isten nem ezt a rendet szabta meg. Sőt, ezzel egy olyan általános tételt fogalmaztak meg, mely szerint a természetnek is szüksége van a szombatra. A természetnek is van tehát saját rendje és ezt nem szabad megzavarni. A tudományos nyelvezet segítségével ezt úgy fejezhetjük ki, hogy a teremtett mindenségnek van integritása, amelyet nem szabad félretenni vagy figyelmen kívül hagyni. Erre való a szombat szabálya, illetve így függ össze a szombattartás szabálya a „művelje és őrizze” intellemmel.

Mértékletesség és józanság kívánalma

Ha a természetnek is van szombatja, akkor az embernek a természethez való viszonyában mértékletességet kell tanúsítania. Ez az emberi tulajdonság a Bibliában is jelentős szerepet kap. A keresztyénség tudománya, a teológia az etika tárgykörébe sorolja a mértékletességet. Korábban Arisztotelész is foglalkozott ezzel a kérdéskörrel és a mértéktartást határozottan a sarkalatos erkölcsi erények körébe sorolta. Arra gondolhatott, hogy az emberi akaratnak van egyfajta képessége az ösztönök diktálta cselekvés szabályozására. Ezt a keresztyénség is elfogadta azzal a kitételrel, hogy az ember Krisztus által teljesen új belátásra juthat, a gondolkodásmódja megváltozhat. Ez a megváltozott gondolkodásmód olyan erőt kölcsönöz az embernek, melynek folytán képes lesz az emberi ösztönt is egyfajta keretek között tartani és korlátok közé szorítani. Mármint ez az a pont, amikor megértjük, miért kapcsolódhat össze az emberben a mértékletesség és a józanság erénye. Ezt olvassuk az Újszövetségben: „*Annakokáért legyetek mértékletesek és józanok!*” (1Pét 4,7). A mértékletesség tehát egyfajta bölcs magatartássá minősül, mert így az ember a szellemi és lelki erejénél fogva képessé válik a helyes cselekvésre. Ezt jelenti a bibliai józanság kifejezés, amikor is az ember már aszerint cselekszik, miként azt a krisztusi életszabály neki belsőképpen megszabja. Mármint ezt az állapotot az ember ajándékként fogadja el és azért tartja meg, mert megtanulta, hogy a keresztyén ember Krisztus-követővé vált, élete „*a Krisztusé*” (1Kor 3,23). A Heidelbergi Káté, amely nagyon erős hatást gyakorolt a magyar református szemléletre, az első kérdés-feleletében mindjárt ezt tisztázza: „nem a magamé, hanem a Jézus Krisztus tulajdona vagyok!” A világi értelmezés itt az *önuralom* terminust használja, ugyanakkor a keresztyén ember pedig az önmaga és a környezet iránti felelős magatartásra gondol, mégpedig az önmegtartóztatás értelmében. Ez a bibliai józanság értelme.⁴ Úgy él, mint a jó sáfár, akinek számot kell adnia a kapott talentumokról, vagy ismét más kifejezéssel élve, az embernek a kapott kegyelmi ajándékok szerint kell cselekednie. Eszerint kell élnie az életét. A mértékletesség és józanság tehát a keresztyén ember életének egy nagyon erősen összekapcsolt erényévé vált, miként Pál apostol is írja a Filippibeli gyülekezetnek, hogy ő mindenkor tud „megelégedett” lenni és tud „nélkülözni” is. Ezeket a gondolatokat ezzel a híres mondásával fejezi be: „*Mindenre van öröm a Krisztusban, aki engem megerősít!*” (Fil, 4,13). A keresztyén élet tehát a Krisztus követése értelmében vett magatartás, amelynek gyümölcsét Pál apostol így sorolja föl: „*Szeretet, öröm, békesség, nagylelkűség, szívesség, jóság, hűség, szelídség, mértékletesség!*” (Gal 5,22). A mértékletesség tehát az ember szombattartásának egyik módja. Itt már érzékeljük azt is, amit

⁴ A magyar nyelvben a józanságnak van egy másfajta jelentése is, amely az alkoholmentes befolyástól való mentességet jelenti, de mi nem erről beszélünk. Van a két értelmezésben valami átfedés, de most ezt itt nem szükséges tisztáznunk.

jeleztünk tanulmányunk legelején, hogy bár a zsidó *szombat* ünnepe egy apró praktikus rendelkezésnek tűnik, de a világtörténelem meghatározó eseményévé vált, amelyet a keresztyénség is gyakorolt a szombat megünneplése révén, s ez a szemlélet pedig kölcsönös összefüggésben van a mértékletesség intelmével. Ennek a biblikus szemléletnek lesz egy fontos debreceni vonatkozása is, amely az ún. *Debreceni Nyilatkozat* néven vált ismertté világszerte. Erről röviden megemlékezünk a negyedszázados évfordulóján.

25 éve történt a Nagytemplomban

Ami az ember és a természet közösségének témáját illeti, még nem ástunk eléggé mélyre. A Református Egyházak Világszövetsége 1997-ben a Debreceni Nagytemplomban tartotta a hétévenkénti nagygyűlését. Ezen a résztvevők nagyon komoly figyelmeztetést fogalmaztak meg és tettek közzé a *Declaration of Debrecen* című nyilatkozatban. Ennek egyik paragrafusa éppen azzal a szombat-tartással foglalkozik, amelyről a fentiekben volt szó. Összefoglalóan érdemes megismerni ezt az előrelátó fejezetet, különösen is a jelenlegi történelmi helyzetünkben, amikor az ún. jóléti nyugati világ az energiahordozók hiánya miatt aggódva néz a hideg tél elé a 2022. és a 2023. évek fordulóján.⁵ A világ minden tájáról egybegyűlt református emberek Debrecenben éppen az ember és a természet közösségének szükségességére mutattak rá. Ugyanis új szemléletet igényel ebben a haszonelvű világban a természethez való viszony is. Azonnal az juthat eszünkbe, hogy ennél a pontnál az ember maga kétszeresen is előtérbe kerül. Egyrészt, mert ő maga is a természet szerves része, másrészt pedig pontosan az kerül nagyító alá, amit az ember cselekszik a természettel. Ez a kettős szempont aztán nagyon mély dolgok átgondolására készíti az emberiség egészét. Amint láttuk korábban, a teremtésben az embernek kitüntetett szerep jut, mert akkora felelősség hárul rá, hogy sok minden tőle függ. Főként szellemi lehetőségei folytán. Így a bibliai szemlélet szerint a teremtés csak az emberrel együtt az, ami, mert erre az emberre van bízva a mindenség. Itt jön aztán a nagy kérdés: az ember megfelelt-e, megfelel-e ennek a felelős méltóságnak? A válasz ez: nem! A tények bizony ezt mutatják! Ugyanis a saját dicsőségét és gazdagságát kereső ember vitte odáig a kutatói és jóléti tevékenységét, hogy ezáltal veszélybe került a természet integritása, mert beavatkozott a teremtés rendjébe.

Tudományos körökben is felfigyeltek a Római Klub megalakulására, amely fél évszázaddal ezelőtt már fölhívta a figyelmet a „közös gondviselésre” és az emberiség jövője iránti felelősségre. Az egyházakat is foglalkoztatta ez a kérdés, bár először jobbra a társadalmi igazságosság és a javak egyenlő elosztásának

⁵ Ennek okát itt nem részletezzük, az olvasóra bízunk, hogy mennyire részletesen néz utána a történelmi-politikai-gazdasági események európai alakulásának. Az orosz-ukrán háború nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a mértékletesség kérdésköréhez keresztyén szempontból is hozzászóljunk.

témája szerepelt a napirendjükön. 1990-ben azonban már a világ keresztyénsége Korea fővárosában, Seoulban tartott egy nagyon komoly összejövetelt, amelynek ez volt a programcíme: *Justice, Peace and Integrity of Creation*.⁶ Világosan látszik, hogy az igazságosság és a béke mellett már fő témaként szerepel a teremtés integritása. A legfőbb üzenete ennek a koreai nagygyűlésnek az volt, hogy az ember újítsa meg az Istennel való szövetségét, mert csak ez az új ember lesz képes felfogni, milyen mély szakadék szélére sodorta a természetet. Az ember saját otthona került veszélybe. Az amerikai elnök, George H. W. Bush is üdvözölte a kongresszust és reménységét fejezte ki a világ jövőjét illetően. Nem sokkal később, 1997-ben a *Református Egyházak Világszövetsége* a Debrecenben tartott XXIII. Nagygyűlésén az ember és a természet viszonyával kapcsolatban Lucas Vischer svájci teológus figyelemreméltó előterjesztést fogalmazott meg, nevezetesen ezt: A TERMÉSZETNEK IS VAN SZOMBATJA!⁷ A Nagygyűlés ún. *Sabbat-életstílusra* szólított fel. Ennek mély tartalma van. A természetnek is szüksége van a megpihenésre, nem szabad gátlástalanul és kegyetlenül kapzsi módon kihasználni, kincseit iszonyatos gyorsasággal kiaknázni, javait önző módon folyamatosan fölélni és a termőföldeket pihentetés nélkül használni. Erre nézve a Bibliában is találunk vigyázásra intő szavakat és korai intézkedéseket. Amikor Izrael fiai eltértek a szombattartás parancsától, a próféták azonnal fedésben részesítették őket (Ézs 58,13; Ez 20,12). Az „ökológiai szombattartás” erre figyelmeztet, és ez ma is megszívlelendő. A Világszövetség az ún. *Debreceni Nyilatkozatban* tette közzé hét pontos álláspontját, melynek első pontjából emelünk ki egy jellegzetes és határozott gondolatot: „nem fogjuk kizsákmányolni és elpusztítani Isten teremtett világát, hanem annak jó sáfárai leszünk.”⁸

Mai szemmel nézve még jobban látjuk, hogy a teremtett mindenség védőhá-lóként viselkedik, mintegy otthont képez számunkra, ezért ne pusztítsuk el, és ne éljük föl a javait minden év májusáig. A „szombat” hangsúlyozása azt is jelenti, hogy csak olyan mértékig használjuk a teremtett világ ajándékait, a természet kincseit, amíg nem avatkozunk be annak rendjébe. Ugyanakkor a tudomány révén pedig addig menjünk el a természet megismerésében, kutatásában, amed-

⁶ Ez egy *World Convocation* volt 1990. március 5–12 napokon, amelyet a *World Council of Churches* (Egyházak Világtanácsa) szervezett. E sorok írója tudományos szakértőként volt a magyar delegáció tagja. Részt vettek a római katolikus egyház képviselői is.

⁷ *Creation needs rest!* (A teremtésnek szüksége van nyugalomra!) Így kezdődik az illetékes albizottság 1997. augusztus 13-án kelt hivatalos beszámolója, melyben részletesen is kifejtik a *Sabbat* bibliai értelmét. A *rest* angol szót inkább *megpihentetés* szóval lehetne jobban visszaadni.

⁸ *The Declaration of Debrecen*. Adopted by the 23rd General Council of the World Alliance of Reformed Churches, Debrecen, Hungary, 8–9 August 1997. UPDATE, Special Debrecen Issue, June–September 1997 Volume 7 Numbers 2&3.

dig azzal nem lépjük át a teremtési rend határait. Csakis így maradhat harmonikus közösségben az ember és a természet. Az emberi elme alkotásait, s ennek folytán a globalizáció csodálatos lehetőségeit nem politikai célokra, nem ideológiai törekvésekre, tehát nem a magunk dicsőségére kell használnunk, nem is a saját gazdasági hasznunkra, hanem mindig az ember javára és Isten dicsőségére. Ez egyben az 1997. évi Debreceni Nyilatkozat summája. Ma már úgy látjuk, hogy a 25 évvel ezelőtti Nyilatkozatban foglaltak sokkal inkább időszerűek, mint azt akkor gondolták!